

БРОЙ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ
ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 г.) ДО НАЧАЛОТО НА ХХІ В.
СПОРЕД ПРЕБРОЯВАНИЯТА

(Първа част)

Надежда Илиева

УВОД

През последните години не само в България, но и в Европа и в света като цяло се наблюдава засилване на интереса към етническите общности и по-конкретно към техния брой, демографско развитие, пространствена мобилност и териториално разположение. В нашата страна този интерес, може да се каже, че е най-голям по отношение на ромската етническа група. Наблюдават се големи разминавания между броя на ромите, отчетен в официалните преброявания, и научно-емпиричните изследвания в тази насока. Оттук произтича и голямата спекулация по тази тема в публичното и медийното пространство.

Основната цел на изследването е максимално точно да се проследят промените в броя на ромската етническа група, която през цялата следосвободенска история е заемала над 2 % от населението на страната. Разгледани са трите основни групи фактори, влияещи върху етническата структура на дадена територия – процесите на естествено движение, миграциите на ромската етническа група и етническите процеси (консолидация, асимилация, интеграция и др.).

Сегашното състояние в броя и локализацията на ромската етническа група е следствие от нейното демографско развитие през отделните периоди. Ето защо един ретроспективен анализ улеснява изясняването на сегашното състояние на ромската етническа група. Периодът на изследване обхваща годините от Освобождението на България (1878 г.) до началото на ХХІ в., като в първата част на разработката се разглеждат годините 1878–1992 г.

За целите на изследването са използвани данни от всички преброявания в България, които са проведени от Освобождението до 2011 г., както и данни от текущата демографска статистика за естественото възпроизводство, вътрешната и външната миграция на етническите групи в страната. Използвани са и множество непубликувани архивни материали, които са достъпни за ползване след 1989 г.

Темата за броя и локализацията на ромската етническа група в България намира своето място в следосвобожденската литература и през годините до Втората световна война е един от обектите на изследване от редица автори – Д р и н о в (1883), С а р а ф о в (1883, 1903), И р е ч е к (1899), И ш и р к о в (1910), П о п о в (1916), М и ш а й к о в (1920), Д а н а и л о в (1930), Ч а н к о в (1935) и др. Във всички техни разработки броят и локализацията на ромското население са разгледани фрагментарно и му е обърнато съвсем малко внимание, сведено до представяне на общия брой и относителния дял на това население, до подчертаване на неговото дисперсно географско разпространение, както и до изброяване на околиците с над 2 % цигани. Ценен принос са някои регионални изследвания, в които се споменават и ромите, проведени от С а р а ф о в (1883), Б а т а к л и е в (1930, 1934), Д е л и р а д е в (1937), Д р и н о в (1936), М и л е т и ч (1902), Р а з б о й н и к о в, Р о м а н с к и (1918), Я р а н о в (1942) и др. След 1944 г. темата за етническата структура на населението, в т.ч. и българските роми, е поставена на идейно-политическа основа. Промените в техния брой и локализацията в повечето случаи се изчерпват с представяне на отделните структури по етнически групи и на данните за броя на българските роми по окръзи за преброяването през 1965 г. (С у г а р е в и др., 1974). Тази „информационна празнота“ се засилва още повече от 60-те години по времето на „възродителния процес“, който де факто започва с преименуването на ромите мюсюлмани и българите мохамедани. Тази тенденция се прекъсва с настъпилите промени след 1989 г., когато общественият интерес нараства значително и това провокира такива мащабни изследвания, каквито са направени от М а р у ш и а к о в а, П о п о в (1993), М а р у ш и а к о в а (1991, 1994), П о п о в (1994), Т о м о в а (1995, 2005, 2009), Б о г д а н о в и др. (2012), М е т о д и е в а и др. (2008), П а м п о р о в (2006, 2007) и др. След 1989 г. въпросите относно етническата структура на населението и в частност на ромската етническа група намират място в редица публикации – Б о ж и к о в (1993), Д о н к о в (1994), Г е ш е в (1995), Н и н о в (1999), С л а в е й к о в (2001, 2002) и др.

Ромите са изключително хетерогенна етническа общност. Те се различават по езика, който използват в ежедневието, по религиозната си принадлежност, по признака уседналост, по традиционния или модерния занаят на групата, по социалния си статус, по субгруповата си идентичност. В настоящото изследване не се взимат предвид груповите характеристики на отделните ромски подразделения, а се възприема като едно цяло.

БРОЙ НА РОМИТЕ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО (1878 Г.) ДО КРАЯ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1944 Г.)

Демографските процеси по етнически групи не могат да се проследят достатъчно подробно поради съществуващите непълноти и неточности в статистическите данни през този период. Причините за това са, че до 1946 г. текущата статистическа отчетност е водена по религиозен признак, тъй като религията била основната отличителна черта на турския и българския етнос. По-сложно стои въпросът с ромското население, при което от 1878 г. до края на Втората световна война много трудно могат да се проследят особеностите в демограф-

ските показатели, тъй като в този период от време 4/5 от него са регистрирани като мюсюлмани, а 1/5 – християни. Некоректното, неточно отчитане на броя на ромите, както и честите промени на територията на страната през този период, възпрепятства и определянето на стойностите на основните коефициенти, характеризиращи естественото възпроизводство тогава. Имайки предвид културно-битовите особености на ромското и турското население и техните социално-икономически характеристики, може да се предположи, че тяхното демографско развитие е сходно. Естественият прираст при ромското население в годините от началото на ХХ в. до Втората световна война е от порядъка на 18–20 ‰ и при положение че смъртността се формира също от високи стойности (около 20 ‰), може да се заключи, че раждаемостта е била над 40 ‰.

При изследване на ромското население за годините от Освобождението до края на Втората световна война трябва да се отбележи липсата на достатъчно сведения и редовна статистическа отчетност на външната миграция на това население. Сведения за емиграцията през периода 1893–1902 г. са публикувани единствено от Главната дирекция на статистиката, а за годините 1926–1930 г. данни са събирани и отчасти публикувани от Министерството на вътрешните работи на базата на специални списъци, получавани от всички митнически пропускателни пунктове, за излезлите от страната лица. От началото на 1931 г. Главната дирекция на статистиката редовно отчита емиграцията и имиграцията и след 1932 г. официално публикува данни за тях по народност и страни, така че можем с точност да определим броя на напусналите страната. Недостатък на информацията за този период е липсата на данни за емигриралите след 1939 г.

За получаване на обща представа за характера и развитието на външната миграция могат да послужат данните за месторождението на населението и данните от преброяванията. П а м п о р о в (2006) отбелязва намаляването на ромите с турско и румънско месторождение в началото на века за сметка на имигрантите от Гърция и Русия. Според него има две възможни обяснения: едното е икономическо – „турските“ и „румънските“ роми са емигрирали на Запад, подобно на групите копанари, отправили се към САЩ през 1880 г. и към Обединеното кралство през 1886 г. в търсене на препитание или завърнали се по родните си места след период на гурбет у нас. Другото обяснение е политическо и включва два аспекта. Първо, през 1886 г. със закон се забранява на чергарстващите групи да напускат границите към и да влизат от дяловете на Санстефанска България, останали извън пределите на страната (Македония, Тракия, Добруджа) след съединението между Княжеството и Източна Румелия (С г о w e, 1994). Вторият фактор е влезият в сила през 1901 г. с указ 271 на княз Фердинанд Закон за изменение на избирателния закон, с който са отнети избирателните права на “циганите нехристияни, както и на всички ония цигани, които нямат установено местожителство“ (М а р у ш и а к о в а, П о п о в, 1993). Въсъщност, вероятно двата фактора – икономическият и политическият, оказват едновременно влияние върху демографския миграционен процес.

В началото на ХХ в. родените в България роми са 99 ‰ и до края на Втората световна война този дял намалява на 97 ‰. През 1900 г., когато за първи път се публикуват данни по месторождение и етническа принадлежност, се установява, че 799 д., самоопределили се като цигани, посочват месторождение

извън територията на страната. Приблизително толкова остава техният брой и при следващите две преброявания. Повече от половината от тях произлизат от Македония и Одринско; следвани от родените в Румъния и Сърбия. Основната част от ромите, произлизащи от Македония и Одринско, се заселват в южните околии на страната, основно в Бургас, Харманли, Харманли, Хасково, Казъл агач (Елхово); тези от Румъния – в околията в североизточните околии Добрич и Силистра, Балчик, Тутракан, а тези от Сърбия в Западна България – в София, Трън, Видин, Белоградчик (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Месторождение на ромите (бр.) в България (1900–1910 г.)

Години	Европейска Турция (Македония)	Европейска Турция (Одринско)	Другаде в Турция	Румъния	Русия	Сърбия	Гърция	Австро-Унгария	Други държави	ОБЩО
1900	472		22	180	1	120	0	4	0	799
1905	472		32	174	0	218	0	0	0	896
1910	136	283	35	128	29	164	7	1	0	783

Източник: Общи резултати от преброяване на населението в България на 31.12.1900 г., С., 1906.;

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1910 г., кн.1, С., 1923.

През периода 1912–1918 г., когато България взема участие в поредица войни, държавната граница претърпява няколко корекции, което периодично поражда миграционни вълни към и от страната. За да бъде регистрирано населението в новата политическа ситуация, през 1920 г. се провежда преброяване, което отчита 19,5 % намаляване на общия брой на ромите спрямо този през 1910 г. Особеното в случая е, че този процес е с противоположна посока спрямо тенденцията за страната, в която общото население се увеличава с 11,75 %. Според П а м п о р о в (2006) това вероятно се дължи на ниската имиграционна активност сред ромите. От тяхната етническа група само 2694 души (2,74 %) не са родени в страната (П а м п о р о в, 2006).

След Балканските войни и Първата световна война броят на родените в чужбина роми се увеличава незначително, независимо че към България се присъединяват територии. За годините 1912–1920 г. сред бежанците, заселили се в България (общо 186 597 д. – фонд 453К оп. 2 а.е. 10), са регистрирани 1946 роми. Половината от ромите, родени в чужбина, са от Румъния, и по-точно от Южна Добруджа, като те емигрират в България след присъединяването ѝ към Румъния. Подобно на българските имигранти от тази територия, те се заселват

Т а б л и ц а 2

Месторождение на ромите (бр.) в България (1920–1926 г.)

Година	Всичко чужбина			Гърция			Румъния				Югославия				Европейска Турция	Полша	Европейска Русия	Австрия	Албания	Други държави
	Македония	Одрински вилает	Другаде	Бесарабия	Северна	Южна	Другаде	Стара Западна България	Македония	Сърбия	Другаде	България	Македония	Сърбия						
1920	3243	212	646	67	14	1228	82	55	92	128	2	25	203	4	127	23	19			
1926	3309	315	146	6	1	1525	63	106	102	117	6	744		2			46			

Източник: Общи резултати от преброяване на населението 1920 г., С., 1927.;
Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1926 г., С., 1931.

в Североизточна България – околиците Разград, Русе, Варна, Шумен. На второ място по брой са родените в Одринска Тракия роми, които основно се заселват в Анхиало, Казъл агач (Елхово), Свиленград, Хасково, Ямбол. Около 10 % от родените в чужбина са от Егейска Македония, като подобно на бежанците българи географският фактор се оказва решаващ при заселването им на новата територия – Мелник, Неврокоп (дн. Гоце Делчев), Петрич. Приблизително толкова е и относителният дял на родените в Югославия, които се заселват в Западна България. „Това, което е важно да се каже е, че, освен в относителни, и в абсолютни стойности имиграцията от цигани към страната с обем 3309 души е почти незначителна на фона на преселилите са 304 496 човека, или казано иначе заема едва 1,09 %“ (П а м п о р о в, 2006).

За периода 1931–1940 г. е направено разпределение по етноси, от което се вижда, че нито един циганин не се изселва или заселва на територията на страната.

Общият брой на дадено население на определена територия се формира от особеностите в неговото естествено и механично движение, а когато се разглежда етническа общност, и от процесите на асимилация и промените в самоидентификацията в нея.

Някои неточности и затруднения при преброяването на ромите до края на Втората световна война се дължат на това, че до средата на XX в. по-голяма част от българските роми водят неуседнал начин на живот. Както споменава С а р а ф о в (1903) „преброяването на циганите е изключително сложно, тъй като непрестанно се движат от едно място на друго“. Тези процеси се затрудняват и от факта, че до 1946 г. преброяването на населението се води по налично население.

При първите три преброявания в Княжеството – 1881, 1887, 1892 г., като етнически признак се използва майчиният език. Този подход на определяне на броя на ромите е твърде неточен, тъй като голяма част от тях говорят турски и български език. По този начин е преувеличен и броят на турците и българите. По време на първото преброяване в Княжество България (1881 г.) са отчетени 37 600 д., което съставлява 1,9 %. При регистрацията на населението през 1884 г. в Източна Румелия е отбелязана народностната принадлежност. Броят на ромите е по-малък – 27 190 д., но относителният дял е по-висок 2,8%. След Съединението на България (1885 г.) се провежда преброяване през 1887 г., според което броят на ромите е 50 291 д. (1,6 %), като при следващото преброяване (1892 г.) той нараства незначително на 52 132 д. За първи път при преброяването през 1900 г. е поставен въпрос за етническата принадлежност, който се запазва и при следващите преброявания. Както е видно от табл. 3, отбелязано е почти двойно нарастване на броя на ромското население. От една страна, това се дължи на факта, че част от ромите говорят български и турски език като майчин, като по този начин броят им до тази година е снижаван, от друга страна, това нарастване се дължи на т.нар. „голяма келдерарска инвазия“*. До началото на Балканските войни се наблюдават едни от най-високите темпове

* Свързана е с отмяна на робството в Румъния в периода 1840–1855 г., в резултат на което през втората половина на XIX в. големи групи роми се заселват в Трансилвания,

на нарастване на ромското население – 4,7% през периода 1905–1910 г., което се дължи най-вече на високия естествен прираст. Както е отбелязано, много редки са случаите на изселване на роми от страната. Обратният процес се наблюдава през следващите години, когато Южна Добруджа става част от Румъния и в България освен българи се преселва и ромско население.

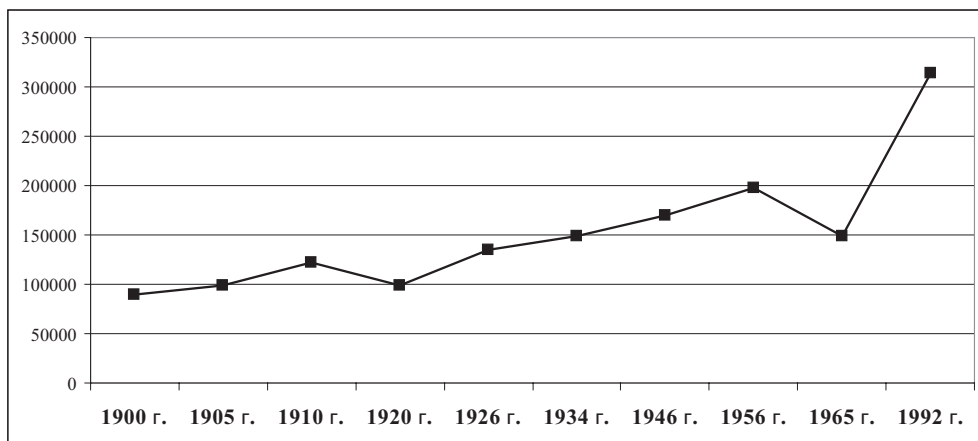
Т а б л и ц а 3

Общ брой на трите основни етнически общности в България по начина на самоопределяне (1900–1992 г.)

Година	Общо	Българи	Турци	Роми	Българи	Турци	Роми
1900	3 744 303	2 888 219	531 240	89 549	77,2	14,2	2.4
1905	4 035 575	3 203 810	488 010	99 004	79,4	12,1	2.4
1910	4 337 513	3 518 756	465 641	122 296	81,1	10,7	2.8
1920	4 846 971	4 036 056	520 339	98 451	83,3	10,7	2.03
1926	5 478 741	4 557 706	577 552	134 844	83,2	10,5	2.5
1934	6 077 939	5 204 217	591 193	149 385	85,6	9,7	2.5
1946	7 029 349	5 903 580	675 500	170 011	83,4	9,6	2.4
1956	7 613 709	6 506 541	656 025	197 865	85,5	8,6	2.6
1965	8 227 966	7 231 243	780 928	148 874	87,9	9,4	1.8
1992	8 487 317	7 271 185	800 052	313 396	85,7	9,4	3.7

Източник: НСИ Окончателни резултати от преброяването през 2011, <http://www.nsi.bg>

а след това в цяла Европа, вкл. и Балканите. Ромите, които се заселват в България, се различават от ромите, живеещи от векове по българските земи, по езика романес (т.нар. „влашки“ диалект), а част от тях говорят старинен вариант на румънски език и не се самоназовават „роми“, религията им е източноправославна, запазени са старинни форми на традиционна власт, като т.нар. „цигански съд – мешере“ и др. (М е т о д и е в а и кол., 2008, 93 с.)

Фиг. 1. Брой на ромското население в България (1900–2011 г.).

Преди да бъде разгледан броят на ромското население след 1910 г., трябва да се спомене, че периодът след Балканските войни е свързан и със значителни териториални промени в границите на страната. Така например през 1913 г. според Цариградския договор към страната се придават земи от Тракия и Македония с площ от 23 187 km². (през 1915 г. България получава от Османската империя още 2587 km² по долината на р. Марица). В същото време според Букурещкия мирен договор (1913 г.) от страната е откъсната Южна Добруджа – териториите между Тутракан, Балчик и Силистра. Ньойският мирен договор от 1919 г. също изменя територията на България, като само към Гърция са придадени 8712 km² от Тракия и Източна Македония. Тези териториални промени обаче оказват значително влияние върху броя на ромското население. Така например според преброяването през 1920 г. в присъединените нови окръзи Мъстанли (дн. Момчилград), Пашмакли (дн. Смолян) и Петрич броят му възлиза на 592 д. и ако към тях прибавим 513 д. на присъединените Кърджалийска и Свиленградска околия към окръг Стара Загора, можем да кажем, че ромското население след 1912 г. нараства с 1105 д. Новоприсъединените територии се характеризират с ниска концентрация на ромско население, като относителният му дял е два пъти по-нисък от средния за страната (1,3 %). В същото време в присъединените към Румъния пет околии – Балчишка, Добричка, Курт Бунарска (10 села остават в Шуменски окръг), Силистренска и Тутраканска, то възлиза на около 9307 д. (според преброяването 1910 г.), по-голямата част от които и след 1913 г. остават да живеят по тези земи. Относителният им дял в тази територия е почти два пъти по-висок от средния за страната – 3,4 %. Вследствие на териториалните промени и непълнотите на статистиката за естественото движение на населението през периода на войните трудно може да се направи едно по-пълно изследване на факторите, определящи броя на ромското население. Намалението на броя на ромското население през 1920 г. се дължи именно на това, че към територията на България се присъединяват територии с малък брой на ромите, а от нейната територия се откъсват територии, в които ромите наброяват близо

10 000 д. През следващите години се наблюдава нарастване на броя на ромското население.

За да се изчисли приблизително броят на ромите преди Втората световна война, към преброеното през 1934 г. ромско население трябва да се прибави и това от Южна Добруджа, отчетено през 1941 г. на 5362 д. В резултат на тези изчисления броят на ромите може да се оцени на около 154 хил. д., което показва едно значително нарастване – с приблизително 20 хил. д.

БРОЙ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА ОТ КРАЯ НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА ДО КРАЯ НА 1989 г.

С политическите промени в България след 1944 г. се налагат политическите, икономическите и социалните модели, утвърдени в Съветския съюз. През 1947 г. се приема нова Конституция, в която етническите групи в България започват да се наричат малцинства.

От средата на 50-те години се налага ново отношение от страна на БКП към етническите групи в страната. Линията, която се следва, е към ограничаване на правата и налагане на нова концепция за етническата и националната структура и междуетническите отношения в България – отказ от досегашния курс за самостоятелно развитие в културната сфера на това население; отхвърля се федеративния модел на СССР с извода, че „България не е мултинационална държава“; формира се постановката, че етническите групи в страната са част от българската нация и не могат да имат статут на национално малцинство.

След 1954 г. начинът на живот на част от все още чергарстващото население в България попада във фокуса на държавната политика. „Издадено е Постановление 1216 на Министерския съвет от 8.10.1957 г. „За решаване въпроса с циганското малцинство в България“, с което се подготвя издаването на Постановление №258 на Министерския съвет от 17.10.1958 г. „За уреждане въпросите на циганското население в НР България“. Съгласно това постановление се забранява „скитничеството и просията“ в Народна Република България и всички граждани се задължават да „се занимават с общественополезен труд и да работят според своите сили и възможности“. Съгласно поясненията на това постановление става ясно, че то трябва да реши всички въпроси с циганите чергари, които нямат постоянно местожителство (като такива са отбелязани 14 000) с тяхното настаняване на постоянно местожителство, уреждане на въпроса с работата и жилищното настаняване. Ромите чергари са принудени да отседнат там, където ги заварва разпореждането.“ (М а р у ш и а к о в а, П о п о в, 1993). Предприемат се и други мерки, отнасящи се до образованието: цялостно обхващане в училищата на подлежащите на задължително обучение деца, ежегоден прием на определен брой ученици от ромски произход в техникумите, като обучението им се предвижда да не се извършва в отделни ромски училища, а смесено с българското население.

По-късно, през 1971 г., се приема нова Конституция, в която открито се отхвърлят колективните права на малцинствата. Според чл.5, ал.7 от нея малцинствата получават нов статут – „граждани от небългарски произход“ (Т а х и р о в, 1980).

До началото на 80-те години се води политика за създаване на единна комунистическа нация, политика на постепенно заличаване на народностните различия. Дотогава се смята, че с уеднаквяване на икономическите, политическите, социалните, духовните и психологичните показатели на различните етнически групи в страната те ще се обединят в една единна нация. През периода от началото на 80-те години (годините на т.нар. „възродителен процес“ до края на разглеждания период се говори вече и за етническото приобщаване и хомогенизиране на българската нация. Според Марушиакова и Попов (1993) „пряко по време на „възродителния процес“ са засегнати около 180 хил. роми с турско-арабски имена (по данни от 1981 г.), като след като не може да се осигури „научнообосновано“ обяснение за тяхната българска етническа принадлежност, официалната позиция е, че ромите в България изобщо не съществуват, даже в редица градове около циганските гета се издигат високи бетонни стени, за да бъдат скрити от чужди погледи“.

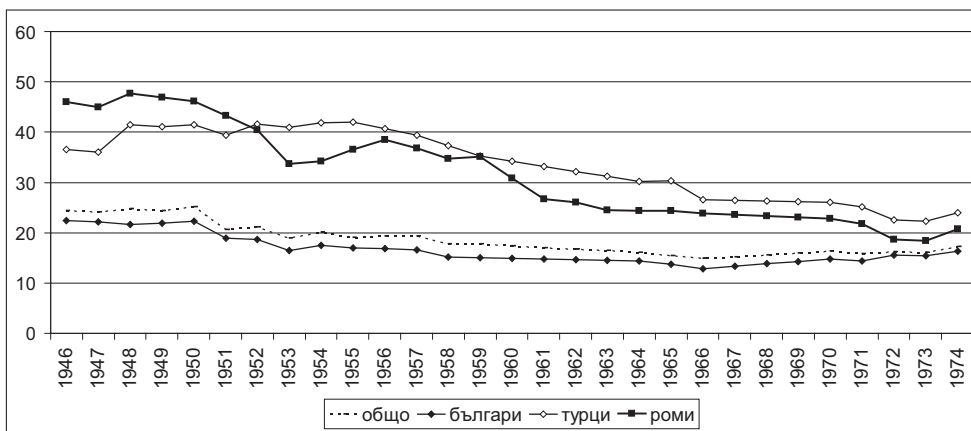
Преименуванията започват именно с ромите в България още от средата на 50-те години. На 05.04.1962 г. се приема Решение № 101 на Политбюро на ЦК на БКП, с което се цели „да се пресекат отрицателните тенденции на турчееене на българите мохамедани, цигани и татари и да се засили още повече патриотичното им възпитание.“ (Марушиакова, Попов, 1993). В края на 50-те и 60-те години на XX в. под влияние на извършваните икономически, културно-образователни и други изменения и под натиска на партийното ръководство в редица региони, в които живеят роми и българи мохамедани, принудително се сменят турско-арабските имена с български на близо 10 000 души, но през 1961 г. процесът е забавен и почти спрял. Заедно с това се очертава и една нова насока на партийните и държавните органи за работа с ромското население. Израз на тази нова стратегия е Решение № 1360 от 09.10.1978 г. на Секретариата на ЦК на БКП „За по-нататъшно подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по-активно включване в изграждането на развито социалистическо общество“. На това решение се залагат и редица конкретни мерки за „постепенно премахване на обособените квартали и махали през следващите 10-12 години и циганското население да се смесва с българското за повишаване на професионалната квалификация на работещите, за изграждането на широка мрежа от ясли и детски градини с цел по-доброто усвояване на българския език, за недопускане на обособени училища и интернати, за специални грижи и привличане в колективите на художествената самодейност за „отразяване и художествено пресъздаване на положителните изменения в бита и съзнанието на българските цигани“ и т.н. (Марушиакова, Попов, 1993). За конкретизация на тези решения е издадено и Разпореждане №7 от 26.01.1979 г. на Министерския съвет. На практика обаче резултатите са незначителни, независимо от богатата формална отчетност, а в някои случаи дори и противоположни. Така например от съществуващите 547 цигански махали (имат се предвид главно в градовете) са „закрити“ едва 36, като при това част от тях се възстановяват отново след няколко години. Въпреки че в решението изрично се подчертава „да не се допуска създаването на обособени училища“ за цигани, на практика този вид училища даже получават своя законов статут под евфемизма „училища за ученици с нисък бит и култура“, като тяхна главна цел е „първоначалната грамотност и усвояването на трудови навици и умения“, т.е. „всички тези училища,

на брой 131, са основни, а 31 от тях са със засилено трудово обучение“ и имат съответен производствен план.

Най-точни данни за естественото и механичното движение на ромското население в България са представени и анализирани за периода между 1946–1974 г., когато текущата статистика е обобщавана по етническа принадлежност (макар и непубликувани, тези данни са на разположение и могат да се ползват след 1989 г. в ЦДА – София). Непосредствено след Втората световна война са отбелязани най-високите стойности на раждаемостта (над 40 ‰) при ромите, като тези стойности се запазват до началото на 50-те години, когато започва постепенният спад. И през този период се запазват различията в демографското развитие, като стойностите на раждаемостта през целия разглеждан период са повече от два пъти по-високи в сравнение с българското население. В демографското си развитие ромите и турците проявяват сходства, които се запазват до края на 80-те години, с изключение на годините непосредствено след Втората световна война. След нея са отчетени по-ниски стойности на раждаемост в сравнение с турското население.

След 1950 г. политиката е насочена и към социално-битовото и стопанското развитие на районите със смесен етнически състав, повишаване на образователното равнище на ромското население, ограничаване на нивото на детската смъртност, в резултат на което отпада естественият стремеж на родителите да заменят починалото дете, засилват се процесите на урбанизация и свързаните с нея промени в условията и начина на живот, механизирани са голяма част от дейностите в селскостопанското производство, като това спомага за отпадането в голяма степен на стопанските функции на семейството и т.н. Независимо от действащите фактори, намаляването на раждаемостта сред ромското население настъпва бавно и продължава дълго време. В началото на разглеждания период (след 1944 г.) нейните стойности са от порядъка на 45 ‰, като за следващите десет години тя намалява с десет пункта. Най-резкият спад в нивото на раждаемостта при ромите настъпва непосредствено след окончателното усядане на ромите към средата на 50-те години, когато приключва и колективизацията на земята. Ромите започват да работят в селското стопанство, леката промишленост, дърводобива, започва да овладяват нови професии. Повишава се образователното им равнище. Полагат се усилия за премахване на циганските гета и квартали, но поради динамичната урбанизация, както и поради високия демографски прираст при ромите, проблемът не се решава, а се усложнява. Като резултат от предприетите действия през 1958 г. е намаляване на раждаемостта за по-малко от пет години с близо десет пункта. През следващите години раждаемостта запазва стойности около 25 ‰, като те са характерни до края на 90-те години на XX в. (фиг. 2).

Влошаването на жизненото равнище в резултат от упадък на икономиката непосредствено след Втората световна война е една от причините за високите стойности на **смъртността** при ромите през първите години след войната, когато се отбелязват стойности над 25 ‰. За периода от 1946–1956 г. се наблюдават бързи темпове на намаляване на смъртността (с повече от десет пункта), които са по-големи от тези при турското население в България, и дори в началото на 60-те години ромите са с най-ниска смъртност от трите основни етнически общности в страната. Тези стойности се запазват и след това, като

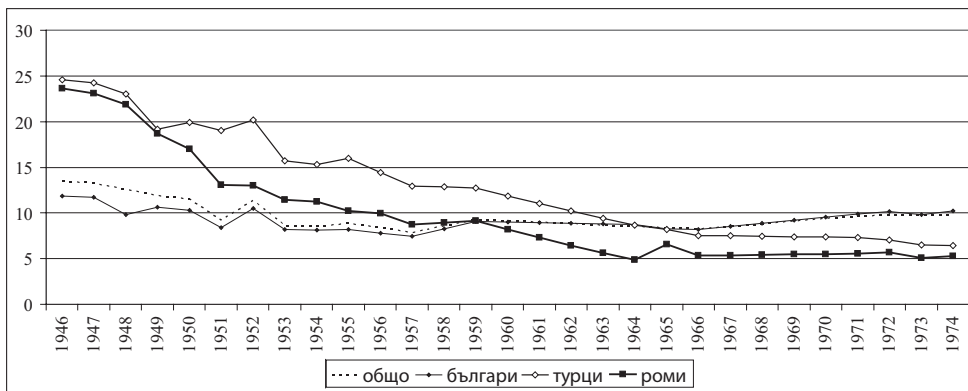

Фиг. 2. Раждаемост (%) при трите основни етнически общности в България (1946–1974 г.)

Източник: Собствени изчисления правени въз основа на информация от: ЦДА – София, фонд 210, оп.34, а.е. 5; оп.12, а.е.46; оп.26, а.е. 5; оп.5, а.е.17; оп.5, а.е. 61; оп.10, а.е. 34; оп.12, а.е.46; оп.6, а.е.16; оп.5, а.е. 61; оп.8, а.е. 30; оп. 42, а.е. 31; оп.10, а.е.34; оп.14, а.е. 59; оп. 19, а.е.6; оп.5, а.е.44; оп.6, а.е. 16; оп.3, а.е.4; оп.44, а.е.8; оп.41, а.е. 61; оп.43, а.е. 8; оп.42, а.е. 29; оп.23, а.е. 5; оп.5, а.е. 63; оп.44, а.е. 7; оп.37, а.е. 28; оп.5, а.е.47; оп.8, а.е.31; оп. 10, а.е.35; оп.14, а.е. 60; оп. 19, а.е. 7; оп. 5, а.е.20; , оп.3, а.е.4а; оп.3, а.е.46; оп. 23, а.е.6.

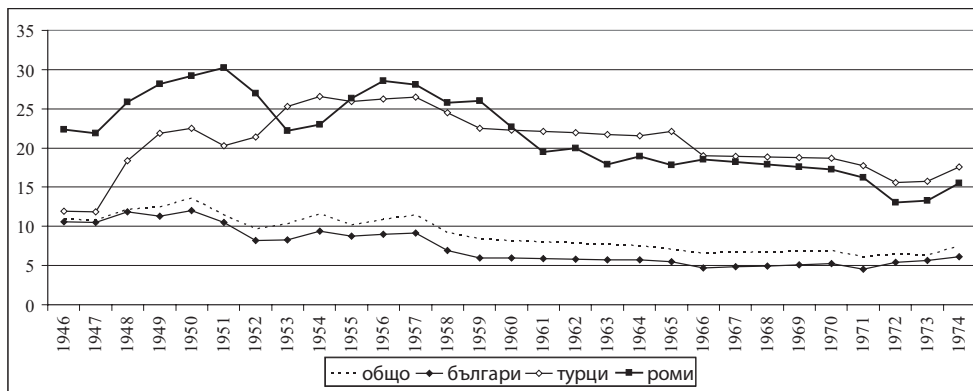
те са два пъти по-ниски от тези при българите и с два-три пункта по-ниски от тези при турците. Спадът на смъртността се дължи на подобряване на жилищните и битовите условия и здравеопазването, нарастване на общата санитарна култура, разширяване на здравната мрежа, както и на културния подем в районите със смесено население, което обуславя ограничаване на повъзrastовата и детската смъртност и удължаване на средната продължителност на живота (фиг. 3).

В началото на разглеждания период естественият прираст е в рамките на около 22-23 %, като тези стойности са резултат от висока раждаемост и висока смъртност. През следващите години, във връзка с резкия спад на смъртността, се наблюдава нарастване на естествения прираст при ромите – над 25 %, и тези стойности се запазват до края на 50-те години. В началото на 60-те години, във връзка с бързите темпове на намаляване на раждаемостта, стойностите на естествения прираст намаляват с близо пет пункта, като тази тенденция, макар и не в такава степен, се запазва до края на 70-те години. Различията в естествения прираст между трите основни етнически общности в страната се определят от приблизително два пъти по-високата раждаемост и два пъти по-ниската смъртност при ромите в сравнение с тези при българите. Причините за тези различия се дължат до голяма степен на застаряване на българското население, от една страна, и подобряване на хигиенно-битовите условия и навици на ромите, от друга. Докато в началото на разглеждания период естественият прираст при българите е два пъти по-нисък в сравнение с този при ромите, то в края тези разлики нарастват значително (фиг.4).

Фиг.3. Смъртност (%) при трите основни етнически общности в България (1946–1974 г.)

Източник: Собствени изчисления правени въз основа на информацията от: ЦДА – София, фонд 210, оп.10, а.е. 36. оп.12, а.е. 43. оп.8, а.е. 30. оп.2, а.е.48. оп. 5, а.е. 65 оп. 6, а.е. 17. оп.6, а.е. 17. оп.8, а.е. 32. оп.10, а.е. 36. оп.12, а.е.43. оп.14, а.е.61. оп. 23, а.е. 7. , оп.5, а.е. 23 оп.3, а.е. 5 оп.19, а.е. 8. оп.6, а.е. 15. оп. 6, а.е. 18. оп.6, а.е. 18. оп. 8, а.е. 33 оп.8, а.е.33. оп.10, а.е. 37. оп.12, а.е.44. оп.14, а.е. 62. оп. 23, а.е. 7. оп. 19, а.е. 9. оп.5, а.е. 70. оп.5, а.е.32. оп.5, а.е. 54. оп.36, а.е. 7 оп.44, а.е. 15 оп. 42, а.е. 36. оп. 42, а.е. 35. оп.37, а.е. 29 оп.43, а.е. 13.

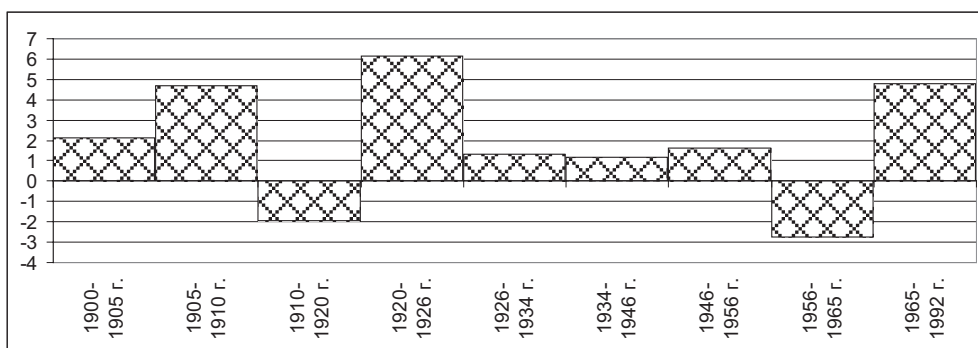
Фиг. 4. Естествен прираст (%) при трите основни етнически общности в България (1946–1974 г.)

Източник: Собствени изчисления правени въз основа на информацията от: ЦДА – София, фонд 210, оп.10, а.е. 36. оп.12, а.е. 43. оп.8, а.е. 30. оп.2, а.е.48. оп. 5, а.е. 65 оп. 6, а.е. 17. оп.6, а.е. 17. оп.8, а.е. 32. оп.10, а.е. 36. оп.12, а.е.43. оп.14, а.е.61. оп. 23, а.е. 7. , оп.5, а.е. 23 оп.3, а.е. 5 оп.19, а.е. 8. оп.6, а.е. 15. оп. 6, а.е. 18. оп.6, а.е. 18. оп. 8, а.е. 33 оп.8, а.е.33. оп.10, а.е. 37. оп.12, а.е.44. оп.14, а.е. 62. оп. 23, а.е. 7. оп. 19, а.е. 9. оп.5, а.е. 70. оп.5, а.е.32. оп.5, а.е. 54. оп.36, а.е. 7 оп.44, а.е. 15 оп. 42, а.е. 36. оп. 42, а.е. 35. оп.37, а.е. 29 оп.43, а.е. 13. оп.34, а.е. 5; оп.12, а.е.46; оп.26, а.е. 5; оп.5, а.е.17; оп.5, а.е. 61; оп.10, а.е. 34; оп.12, а.е.46; оп.6, а.е.16; оп.5, а.е. 61; оп.8, а.е. 30; оп. 42, а.е. 31; оп.10, а.е.34; оп.14, а.е. 59; оп. 19, а.е.6; оп.5, а.е.44; оп.6, а.е. 16; оп.3, а.е.4; оп.44, а.е.8; оп.41, а.е. 61; оп.43, а.е. 8; оп.42, а.е. 29; оп.23, а.е. 5; оп.5, а.е. 63; оп.44, а.е. 7; оп.37, а.е. 28; оп.5, а.е.47; оп.8, а.е.31; оп. 10, а.е.35; оп.14, а.е. 60; оп. 19, а.е. 7; оп. 5, а.е.20; , оп.3, а.е.4а; оп.3, а.е.46; оп. 23, а.е.6.

След Втората световна война регистрацията на емигрантите и имигрантите от страната е точна и има разпределение по народности. Отбелязано е, че през периода 1947-1973 г. се изселват общо 15 роми (1950 г.) и само 2 роми се заселват (1948 г.). Трудно е да се прецени по време на изселническите вълни на турското население колко роми мюсюлмани са се изселили. Така например „В средата на октомври 1951 г. турските власти спряха в Одрин 525 души емигранти на основание, че са цигани с фалшифицирани визи и поискаха те да бъдат върнати обратно в България.“ (Т о д о в а, 1994-1995).

Особен интерес представляват данните за броя на ромите в България след **Втората световна война**. Наблюдава се значително несъответствие между количествения ръст на основните етнически групи в данните на официалната статистика и научно-емпиричните демографски изследвания. За съжаление, данните са непълни и не докрай сигурни. Последното преброяване, за което се смята, че показва най-обективно броя на ромите в България, е през 1956 г. и то отчита 197 хил. д., декларирали се като роми. Взимайки предвид данните за естественото нарастване и емиграцията на ромското население, които след 1946 г. се публикуват и по етническа принадлежност, се установява, че броят на ромското население още през преброяването през 1956 г. е занижено с около 25 хил. д. Информацията след това бива засекретена и може да се открие главно в архивите на ЦК на БКП. Така например през 1959 г. са отбелязани 214 167 цигани.

По официални данни през 1965 г. се отбелязва намаление на броя на ромското население, което не отговаря на действителната ситуация. Както беше отчетено, независимо от отбелязаното намаление на раждаемостта по това време, естественият прираст остава висок поради бързото намаление на смъртността. Имайки предвид архивните данни за абсолютното нарастване на броя на ромите, може да се направи оценка, че ромското население в средата на 60-те години е наброявало приблизително 260 хил. д. При следващото преброяване през 1975 г. данните са засекретени. Първоначално фигурират въпроси за етническата принадлежност на отделните лица, които обаче впоследствие отпадат поради политически причини. По наша оценка броят на ромите е около 350 хил. д. По непубликувани данни са отчетени 373 хил. д. Тези данни обаче

Фиг. 5. Темп на прираст (%) на ромската етническа група в България (1900–2011 г.)

Източник: Собствени изчисления правени въз основа на информация от НСИ

са били недостатъчни за нуждите на ЦК на БКП и по специална поръчка на Министерство на вътрешните работи с активното съдействие на организациите на ОФ е извършено друго засекретено преброяване, при което като цигани се отчитат не само тези, които се декларират като такива, а всички, които са определени като роми според околното население, според начина на живот, културните особености и т.н. Данните от това преброяване, завършено през 1980 г., посочват 523 519 цигани (М а р у ш и а к о в а, П о п о в, 1993). Практиката на необявените „тайни“ преброявания на населението (и специално на циганите) чрез органите на МВР продължава и по-късно. Последното такова преброяване е от януари 1989 г. за нуждите на възродителния процес, на което се отчитат 576 927 цигани (или 6,45 % от населението на България), като в забележка е отбелязано, че повече от половината от тях се турчечат (т.е. са с преферирано турско етническо самосъзнание) (М а р у ш и а к о в а, П о п о в, 1993). Подобно преброяване на циганите по линията на МВР (регионалните дирекции, съответстващи на бившите окръзи) е проведено през май 1992 г., което е обаче непълно и според което в България ромите наброяват 550 хил.д.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки че ромската етническа група в България е втората по численост след турската, съществуват много малко изследвания както в следосвобожденския период, така и от Втората световна война до края на 1989 г. Опирайки се на официалните преброявания на населението, от една страна, и на непубликуваните данни за естественото и механичното движение на етническите общности в България, от друга, е направен опит да се избегнат „изкривяванията“ на официалната статистическа информация. През целия следосвобожденски период това е единствената етническа група в страната, която се отличава с непрекъснато увеличение на своя брой. От направения анализ на факторите, които оказват влияние върху формирането на този брой може да се заключи, че естественият прираст е оказал решаващо влияние. Консерватизмът и трудното преодоляване на семейно-битовите традиции и обичаи, характерни за ромското население, представляват благоприятна почва за поддържане на висок естествен прираст през целия разглеждан период. Основните фактори, които до голяма степен определят поддържането на високи нива на естествения прираст, са характерът на заетостта, влиянието на нормите, наложени в ценностите на ромската група, съчетани със спецификата на селищната среда, младата възрастова структура, влошената образователна структура, поминъкът и др. Решаващо влияние върху спада на раждаемостта, респективно и на естествения прираст, е окончателното усядане на ромите, регламентирано с Постановление №258 на Министерския съвет от 17.10.1958 г., което съвпада с приключване на колективизацията на земята и повишаване на образователното ниво на ромите. През целия следосвобожденски период имиграционните процеси преобладават над емиграционните, които като цяло се характеризират с малък интензитет и имат незначително влияние върху формирането на броя на ромите в страната. С промяната на политиката към етническите групи в страната от средата на 50-те години се цели да се прекрати нарастващата

тенденция на процесите на турчеене при ромите мюсюлмани, говорещи турски майчин език, като се сменят и турско-арабските им имена с български. На практика „възродителният процес“ започва именно с тази етническа група още в края на 50-те години, но се постига обратният резултат, особено при турската етническа група. Тези тенденции оказват влияние и в самоопределянето на ромите в следващите години.

ЛИТЕРАТУРА

- А с е н о в, Б. От шесто-за шесто. 1994, 183 с.
- Б а е в Й., Н. К о т е в. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – Международни отношения, 1, 1994, с.16–18.
- Б а е в Й., Н. К о т е в. Изселническият въпрос в българо-турските отношения след Втората световна война. – Международни отношения, 1, 1994, с.16–18.
- Б о г д а н о в, Г и др. Доклад относно публичните политика за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност. С., 2012.
- Б ю к с е н ш ю т ц, У. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944–1989). IMIR, 2000.
- Б а т а к л и е в, Ив. Долината на р. Арда. – Известия на БГД, II, 1934, с.164–218.
- Б а т а к л и е в, Ив. Чепино. С., 1930.
- Б о ж и к о в, П. Етнодемографска характеристика на българското население. – Социологически преглед, 3, 1993, с. 47–53.
- Г е ш е в, Г. Етническа структура на България. – Население, 3-4, 1995, с. 66–81.
- Д а н а и л о в, Г. Изследвания върху демографията на България. С., 1930.
- Д е л и р а д е в, П. Родопите като поселищна област и планинска система. С., 1930.
- Д о н к о в, К. Етническият състав на населението на България. – Статистика, 2, 1994, с. 34–45.
- Д р и н о в, М. Герлово (областно-географско проучване). С., 1936.
- Д р и н о в, М. Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското Княжество. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 5, 1883, с. 1–25.
- З а г о р о в, О. Възродителният процес. С., 1993.
- И р е ч е к, К. Княжество България. Пловдив, част I, 1899.
- И ш и р к о в, А. България – географски бележник. С., 1910.
- М и л е т и ч, Л. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902.
- М а р у ш и а к о в а, Е. Етническа характеристика на циганите в България. – Българска етнография, 4, 1992, с. 12-22.
- М а р у ш и а к о в а, Е., В. П о п о в. Студии романи. I, С., Клуб 90, 1994.
- М а р у ш и а к о в а, Е., В. П о п о в. Циганите в България. С., Клуб 90, 1993.
- М е т о д и е в а, М. и др. Ромите в България, информационен справочник. 2008, Институт „Отворено общество“, С., 93 с.
- М и ш а й к о в, Д. Населението на България. С., 1920.
- Н и н о в, З. Етносите в България. – Обучението по география, 2, 1999.
- П а м п о р о в, А. Ромското всекидневие в България. IMIR, С., 2006, 394 с.
- П а м п о р о в, А. Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България. Институт „Отворено общество“, 2007, 139 с. <http://ethnos.bg/data>
- П о п о в, К. Стопанска България. – Сборник на БАН, кн. VIII, клон историко-филологичен и философско-обществен, С., 1916.

- П о п о в, В. Преферираното етническо самосъзнание при циганите в България. – В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., 1994, с. 151–175.
- Р о м а н с к и, Ст. Народностен характер на Добруджа. – В: Сб. Добруджа, С., 1918.
- С а р а ф о в, М. Населието в Княжество България при трите първи преброявания. – Периодично списание на българското книжовно дружество, 3, 1903, с. 201-246.
- С а р а ф о в, М. Народностен характер на Добруджа. – В: Сб. Добруджа, С., 1918.
- С л а в е й к о в, П. Етническа структура на българското население. – Статистика, 1, 2002.
- С л а в е й к о в, П. Етногеография. С., 2006.
- С л а в е й к о в, П. Етногеографска характеристика на българското население. – Год. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2-География, том 91, 2001, 219–233.
- С у г а р е в, З. и кол. Демография на България. С., 1974.
- Т а х и р о в, Ш. Етнокултурни процеси сред българските турци. – Българска етнография, 4, 1980, с. 3–16.
- Т о д о р о в а, Р. Българо-турските отношения след Втората световна война (40-те-60-те години). – Исторически преглед, 5, 1994–1995, с.41–53.
- Т о м о в а, И. Демографски процеси в големите етноконфесионални общности в България. – В: Демографско развитие на Република България, Издателство на БАН, С., с. 155–177, 1995.
- Т о м о в а, И. Циганите в преходния период. МЦПМКВ, 1995.
- Т о м о в а, И. Здравето и ромската общност, анализ на ситуацията в Европа (Предварителен национален доклад), Madrid, 2009, 146 с.
- Ч а н к о в, Ж. Населието на България. С., 1935.
- Я р а н о в, Д. Народностен състав на населението в Беломорската област. – В: Беломорски преглед, 1, 1942.
- х х х Национален статистически институт – Окончателни резултати от Преброяване 2011. <http://www.nsi.bg>
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в България на 31.12.1900 г., С., 1906.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1910 г. кн.1, С., 1923.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението 1920 г. С., 1927.
- х х х Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.12.1926 г. С., 1931.
- С r o w e, D. A History of the Gypsies in Eastern Europe and Russia. New York: St. Martin's Griffin, 1994.

Архивни материали

1. Градски и селски раждания по градове и окръзи по националност през 1964 г., ЦДА – София, фонд 210, оп.34, а.е. 5; за 1954 г., оп.12, а.е.46;
4. Градски раждания по градове, окръзи и народност за 1960 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.26, а.е. 5; за 1947 г., оп.5, а.е.17; за 1949 г., оп.5, а.е. 61; за 1953 г., оп.10, а.е. 34; за 1954 г., оп.12, а.е.46; за 1949 г., ЦДА – гр. Софя, фонд 210, оп.5, а.е. 61; за 1952 г., оп.8, а.е. 30; за 1953 г., оп.10, а.е.34; за 1955 г., оп.14, а.е. 59; за 1957 г., оп. 19, а.е.6; за 1951 г., оп.6, а.е. 16; за 1950 г., оп.3, а.е.4; за 1959 г., , оп.6, а.е.16;
7. Градски умирения по градове, окръзи и народност за 1953 г., ЦДА – гр. София, фонд 210, оп.10, а.е. 36; за 1954 г., оп.12, а.е. 43; за 1952 г., фонд 210, оп.8, а.е. 30; за 1948 г., фонд 210, оп.2, а.е.48; за 1949 г., оп. 5, а.е. 65; за 1951 г., оп. 6, а.е. 17; за 1951 г., ЦДА оп.6, а.е. 17; за 1952 г., оп.8, а.е. 32; за 1955 г., оп.14, а.е.61; за 1959 г., оп. 23, а.е. 7; за 1947 г., оп.5, а.е. 23; за 1950 г., оп.3, а.е. 5; за 1957 г. оп.19, а.е. 8;

8. Живородени според възрастта на майката и националната ѝ принадлежност в градовете и селата по окръзи за 1974 г., ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.44, а.е.8; за 1972 г., оп. 42, а.е. 31; през 1971 г. оп.41, а.е. 61; през 1973 г. оп.43, а.е. 8; през 1972 г. , оп.42, а.е. 29; през 1966 г.; оп.37, а.е. 28; през 1959 г., оп.23, а.е. 5;
9. Раждания по народност, околии и окръзи за 1949 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.5, а.е. 63.
10. Селски раждания по народност, околии и области за 1947 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 5, а.е.20.
11. Селски раждания по окръзи, околии и народности за 1951 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп.6, а.е. 15. през 1959 г., оп. 23, а.е.6; за 1950 г., оп.3, а.е.4а; за 1957 г. оп. 19, а.е. 7; за 1955 г. оп.14, а.е. 60; за 1953 г., оп. 10, а.е.35; за 1952 г., оп.8, а.е.31;
12. Селски умирания по народност и окръзи за 1951 г. ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 6, а.е. 18; за 1952 г., оп. 8, а.е. 33; за 1952 г. , оп.8, а.е.33; за 1953 г., оп.10, а.е. 37; за 1954 г. , оп.12, а.е.44; за 1955 г. , оп.14, а.е. 62; за 1959 г. , оп. 23, а.е. 7; през 1957 г. , оп. 19, а.е. 9; за 1949 г. оп.5, а.е. 70; за 1947 г. , оп.5, а.е.32; през 1948 г. ,оп.5, а.е. 54;
13. Умирания по националност и окръзи, градове, села през 1971 г. – ЦДА – гр.София, фонд 210, оп. 42, а.е. 35; през 1974 г. , оп.44, а.е. 15; през 1972 г. , оп. 42, а.е. 36; през 1966 г. , оп.37, а.е. 29; през 1973 г., оп.43, а.е. 13; през 1965 г. , оп.36, а.е. 7;

Департамент География на НИГГГ – БАН

NUMBER OF ROMA ETHNIC GROUP IN BULGARIA FROM THE LIBERATION TO THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY (BASED ON REGULAR CENSUSES)

(Part 1)

N. Ilieva

(S u m m a r y)

The main objective of the study is to trace most accurately the changes in the number of Roma ethnic group in Bulgaria throughout the post-liberation historical period when it constituted over 2% of the country's population. The problems about calculating the number of Roma people are a lot and involve the complex hierarchical structure of their ethnic identity and the widespread phenomenon "preferred ethnicity", i.e. publicly declared another, non-Roma ethnicity. Three main groups of factors are discussed, affecting the ethnic composition of an area – vital events, migrations of the Roma ethnic group and some ethnic processes (consolidation, assimilation, integration, etc.). Although the Roma ethnic group in Bulgaria is the second largest after the Turkish one, there are very few studies in both the post-liberation period and the years after World War II until the end of 1989. Studies were made on the basis of official censuses and unpublished data on ethnic communities in Bulgaria, aiming to obtain maximum reliable information on the number of Roma in the country. During the whole post-liberation period this was the only constantly growing ethnic group, due primarily to the high natural increase of the population. The latter is largely determined by the conservative traditions and customs of Roma families, by the nature of

employment, by the value system of Roma people combined with the specific living environment, by their occupation, by the young age structure, by the deteriorated educational structure, etc. Decisive influence on the decline in birth rates, respectively in natural increase, has the settled-down lifestyle of Roma people, regulated by a resolution of the Council of Ministers in 1958 (the year coincides with the completion of land collectivization), and leading to an improved educational level. Throughout the surveyed period the immigration processes prevailed over the emigration ones which were generally characterized by low intensity and had a negligible effect on the number of Roma population in the country. The changes in ethnic policy since the mid-1950s aimed to stop the growing trend towards self-identification of Roma Muslims, whose mother tongue is Turkish, as Turks. In addition, their Turkish-Arabic names were changed to Bulgarian names. In fact, the so called “restoration process“ or the process of re-naming, began with this ethnic group in the late 1950s, but an opposite result was achieved, especially as far as the Turkish ethnic group was concerned. These trends also affected the ethnic self-determination of Roma population in the next years.